

УДК 811.161.2'373.7

Тамара Торчинська

ПІДГОТОВКА СТУДЕНТІВ ДО РОБОТИ НАД ФРАЗЕОЛОГІЗМАМИ З МЕТОЮ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Актуальність проблеми педагогічної діяльності та підготовки вчителя посідають одне з центральних місць у педагогіці вищої школи. В умовах національно-культурного відродження України ставляться нові вимоги до підготовки вчителя, здатного реалізовувати у своїй професійно-мовленнєвій діяльності завдання з розвитку свідомих національно-мовних особистостей, що володіють усіма лінгвістичними компетенціями, необхідними для їхньої повноцінної реалізації у різних сферах життя.

Питання формування особистості майбутнього вчителя та його професійних якостей досліджувались у працях А. Ф. Ліненко, Г. О. Нагорної, Р. І. Хмелюк.

Підготовка студентів до роботи з учнями займає вагоме місце у структурі професійно-мовленнєвої діяльності вчителя. Особливо справедливим такий висновок буде стосовно вчителів початкових класів, оскільки мовлення цих учителів є їхнім головним засобом навчання.

Педагогічна діяльність повинна базуватися на знаннях педагогом потреб, тенденцій суспільного розвитку, основних вимог, що висувуються до людини. До педагогічної діяльності вчителя ставляться певні вимоги. Головним у цих вимогах є вміння, пов'язані з різними видами діяльності, в які вчитель повинен включити учнів. З-поміж основних видів педагогічної діяльності можна виділити: конструктивну (добір та організація навчального матеріалу), організаційну (організація власної діяльності і діяльності учнів) і комунікативну діяльність. Мета останньої – встановити правильні взаєностосунки вчителя з учнями, педагогічним колективом, батьками, врахувати і максимально повно задовольнити запити та інтереси школярів. Основними комунікативними вміннями студентів є:

- 1) вміння спілкуватися на людях;
- 2) вміння засобами правильно створеної системи спілкування організувати спільну з учнями творчу діяльність;
- 3) вміння цілеспрямовано організувати спілкування і керувати ним, формувати культуру спілкування.

Перелік необхідних для педагога комунікативних умінь, на думку О. О. Леонтєва, повинен також охоплювати вміння «оптимально будувати своє мовлення у психологічному плані, тобто вміння мовленнєвого спілкування» [4].

Важливість педагогічного спілкування у навчально-виховному процесі підкреслювали вчені різних поколінь і наукових шкіл. Особливої

уваги означеному феномену надавав А. С. Макаренко, який вважав, що справжній педагог повинен володіти навичками, як формування культури спілкування так і технікою голосу [5].

Учені-лінгводидакти, спираючись на відповідну структуру педагогічного процесу (задум, реалізація задуму, аналіз і оцінка), виділяють певні етапи в організації педагогічного спілкування. Вони охоплюють:

- 1) моделювання майбутнього спілкування у процесі підготовки до уроку (прогностичний етап);
- 2) організацію безпосереднього спілкування (початковий період спілкування);
- 3) управління спілкуванням (етап комунікації);
- 4) аналіз результатів спілкування (етап зворотного зв'язку).

В. А. Кан-Калик виділяє три основні, на його погляд, завдання, що повинні бути розв'язані педагогом під час стадії орієнтації в умовах спілкування. Вони спрямовані на визначення адекватного для майбутньої аудиторії стилю спілкування і охоплюють:

- 1) усвідомлення педагогом стилю власного спілкування з учнями, аудиторією;
- 2) поновлення в думках попередніх особливостей спілкування в даному колективі – комунікативна пам'ять;
- 3) уточнення стилю спілкування в нових комунікативних умовах діяльності.

Впливова сила фрази вчителя залежить насамперед від лексики, в нашому випадку вживання фразеологізмів, від того змісту, який має кожне слово. У власне мовленнєву компетенцію вчителя доцільно включити такі складники: практичне володіння багатим лексико-граматичним мовним матеріалом; опанування нормативних вимог щодо користування мовою (як усною, так і писемною), засвоєння техніки мовлення (технології голосоведення, добору відповідного стилю, темпу, тембру, тону та ін.).

Важливого значення для здійснення мовленнєвої діяльності набуває пошук і формування вчителем індивідуального стилю спілкування і мовлення.

Індивідуальний стиль спілкування може охоплювати такі риси, як доброзичливість/недоброзичливість; зацікавленість/байдужість; заохочення/утиснення ініціативи учнів; відкритість/закритість (у вираженні почуттів); активність/пасивність (постійно активізує спілкування; пускає спілкування на самоплин); гнучкість/жорсткість (вміє/не вміє побачити і попередити конфлікт); диференційованість у спілкуванні/відсутність диференційованості у спілкуванні. Мета педагога, який працює над формуванням культури спілкування це ширше – вдосконалення професійно-мовленнєвого аспекту своєї діяльності, усвідомлення позитивних та негативних рис і робота над їх розвитком чи

усуненням.

Особливий інтерес учених викликають питання підготовки студентів до роботи над лексикою, зокрема, над фразеологізмами з метою формування культури спілкування молодших школярів.

Фразеологія української мови дає багатий матеріал для формування в учнів естетичного чуття, вміння бачити в мові і мовленні прекрасне, захоплюватися ним. Прекрасне закладене в самій природі фразеологізмів, у їх виражальних можливостях, в експресивності фразеологічних одиниць, у доречному їх уживанні в різних стилях мови. Передаючись із покоління в покоління, фразеологізми збереглися як вічно свіжі виразово-комунікативні засоби мови. Довговічність їх пояснюється тим, що за всіх умов індивідуального вживання вони зберігають свою сталу смислову структуру, емоційно-експресивну силу, цілеспрямованість, художньо-естетичну місткість і самобутність. Тому готувати студентів потрібно так, щоб вони вміли розвивати в дітей природжений дар слова, хист до слова. В ілюстративному матеріалі на уроках мови вчитель має на перший план висувати зразки народної творчості, загальнонародну мову, «скарб невичерпний», пропонуючи вдивлятися в мову пісень, казок, прислів'їв, народних загадок, що дозволить побачити живу розмаїтість висловів за всієї очевидної пристрасті до деяких улюблених, а кращі літературні художні твори використовувати для розвитку мовлення дітей. Майбутній педагог має бути готовий до використання літературно-художніх творів у словниково-фразеологічній роботі з учнями.

Значення рідного слова в навчанні та вихованні по-справжньому показав К. Д. Ушинський. Новим кроком у методиці навчання було висвітлення К. Д. Ушинським питання про розвиток усного та писемного мовлення школярів і, розуміло, що засвоєння фразеологічного багатства рідної мови при цьому відіграє величезну роль. Мотивуючи можливість використання народних прислів'їв у процесі навчання дітей, К. Д. Ушинський писав про прислів'я, що «за формою – це животрепетний вияв рідного слова, яке вилетіло прямо з живого, глибокого джерела вічно юної душі народу, що вічно розвивається. За змістом наші прислів'я важливі для навчання тим, що в них, як у дзеркалі, відбилосся народне життя з усіма своїми мальовничими особливостями».

Учителі повинні прагнути пробудити в дитині свідоме ставлення до слів і виразів, проявляти глибоку увагу до рідної мови, навчати дітей вживати в усному та писемному мовленні слова та вирази свідомо. Прислів'я та приказки служать матеріалом для граматичних вправ. Найважливіше на уроці – «живе слово», і вчитель повинен розвивати в дитині вміння вільно володіти словом.

Під час роботи на уроці вчителю доречно використовувати систему вправ з розвитку зв'язного мовлення молодших школярів, серед яких особлива увага звертається на такі прийоми роботи з фразеологізмами, як:

- 1) заучування прислів'їв та приказок;
- 2) розпізнавання фразеологізмів у тексті;
- 3) виписування фразеологізмів з тексту художнього твору і їх тлумачення, порівняння власних висловів зі зразками майстрів художнього слова.

Ряд методистів початкової школи ставлять питання про поповнення словника учнів початкових класів новими науковими термінами, художніми зворотами, розглядають прийоми семантизації фразеологізмів на уроках читання. Після того, як твір прочитано, розібрано, засвоєно, доречно проводити письмові роботи, які сприяють розвитку мовлення учнів, поповненню активного словникового запасу молодших школярів, увиразненню їхнього мовлення, збагаченню його образними засобами. Серед вправ особливу увагу слід звернути на:

- 1) виписування в словник образних слів і висловів;
- 2) виписування в словник нових і важких наукових термінів, інших слів і зворотів мови;
- 3) списування віршів з підкреслюванням образних слів і висловів.

Робота зі словом, образним висловом, художнім виразом, різними групами словосполучень розглядається у тісному зв'язку з граматику, читанням, з підвищенням орфографічної грамотності учнів початкових класів, з аналізом прислів'їв і приказок на уроках читання та української мови. Адже пояснювальне читання є одним з найважливіших засобів як загального розвитку дітей, так і розвитку їхньої мови, тому що на цих уроках діти не тільки вчать правильно, виразно, свідомо читати, але й збагачують свою лексику, знайомляться з образними словами й літературними висловами. Роботу над словником учнів не можна проводити відірвано від читання, граматики, правопису, бо відрив словникової роботи від інших занять з мови приводить до порочної практики відіраного колекціонування слів і до складання таких словників, які потім не використовуються учнями.

Процес активного збагачення мови учнів новими словами, виразами і граматичними формами відбувається ефективно на уроках з навчання грамоти. Тому вчитель мусить з великою увагою ставитись до мовного матеріалу; потрібно дати як основу правильний образ слова, образ морфеми, образ висловленої думки. Важливо в цей час використовувати пісні, приказки, прислів'я, казки, вчити дітей правильно вимовляти, правильно розуміти образні слова та вирази.

У сучасній методиці навчання української мови в початкових класах робота над семантизацією фразеологізмів розглядається як один із перспективних напрямів словникової роботи, розвитку мовлення молодших школярів.

Специфіка роботи над з'ясуванням значення фразеологізмів полягає в тому, що короткі пояснення семантики усталених виразів, як це буває зі

словами, для фразеологізмів недостатні з огляду на складність їх смислової будови. Причини подібного підходу до роботи з фразеологізмами не лише у тому, що вони у більшості випадків мають непряме, метафоричне значення і часто передають складне поняття, а й у тому, що образне значення фразеологізму призводить до довільного, часто неправильного тлумачення його значення.

Формування в учнів прийомів осмислення значення слів, стійких сполучень слів, речень, текстів на перший погляд нібито створює перенавантаження. Проте, коли у систему вправ послідовно вводити завдання на пізнання семантики мовних знаків, то це значно полегшить засвоєння школярами знань, дозволить скоротити час на процес опанування навчальним предметом.

Розвитку мовлення учнів засобами лексичної семантизації свідчить про те, що школярі чітко, правильно можуть тлумачити значення слова, словосполучення, речення, тексту. Тому роботу над тлумаченням значення важливо розпочати в школі якнайраніше, тобто з перших кроків ознайомлення з фразеологізмом.

Над прийомами семантизації фразеологізмів плідно працювали методисти початкової школи: Л. О. Варзацька, М. С. Вашуленко, О. І. Мельничайко, О. Н. Хорошковська, Г. А. Чуйко.

В роботі над засвоєнням прийомів семантизації фразеологізмів потрібно також враховувати:

- 1) формування навичок самостійного використання семантизованих фразеологізмів;
- 2) організацію індивідуальної фразеологічної роботи.

Доречно використовувати алгоритм тлумачення семантики фразеологізму:

- 1) аналіз зразка;
- 2) колективне тлумачення одного з поданих у вправі фразеологізмів;
- 3) самостійне тлумачення значення нового фразеологізму;
- 4) перевірка тлумачення семантики фразеологізму за словником;
- 5) запис у зошитах значень обох фразеологізмів;
- 6) запис у зошитах нового фразеологізму.

Л. О. Варзацька, М. С. Вашуленко, С. І. Дорошенко, О. І. Мельничайко, керуючись загальними дидактичними настановами, спрямованими на підвищення самостійності й пізнавальної активності школярів, підкреслюють, що пояснення семантики незрозумілих слів і фразеологізмів може бути здійснене різними прийомами залежно від конкретного випадку. Особливу увагу пропонують звернути на з'ясування значення незнайомих слів або фразеологізмів за допомогою довідкових матеріалів.

У руслі досліджуваної проблеми ці шукання можна представити такими напрямками:

1) реалізація одного з головних завдань початкової школи – принципу виразності мовлення, що означає прищепити учням відчуття в мові експресивних засобів мови – пестливості, згрубілості, доброзичливості;

2) вивчення різних груп словосполучень у структурі речення і паралельно в зв'язному тексті, що сприяє мовленнєвому розвитку молодших школярів, бо навчати дітей словосполучень – це працювати над елементами думки; навчати дітей розуміти словосполучення – це вчити їх розуміти логічні взаємозв'язки;

3) ознайомлення учнів з окремими фразеологізмами;

4) робота з прислів'ями як істотний елемент розвитку мовлення і мислення, заохочування дітей до заучування їх напам'ять, спонукання до введення в усне мовлення.

Наголошуючи на тому, що пізнання мови є джерелом різнобічних знань, засобом розвитку мислення, мовлення, духовного збагачення людини, М. С. Вашуленко особливу увагу звертає на розвиток мовленнєвої особистості – людини, яку дослідник розглядає з точки зору її готовності виконувати мовленнєві дії. Мовленнєва дія характеризується не лише тим, що людина знає про мову, а й тим, як вона може її використовувати. Готовність до мовлення дуже важлива, і людина психічно формується одночасно з формуванням цієї готовності [1].

Програма початкового курсу *української мови* передбачає:

1) створення можливостей для розвитку соціальних навичок учнів;

2) роботу з усними і письмовими висловлюваннями з безпосередньою комунікативною метою (записка із запрошенням, вітанням, вибаченням);

3) прищеплювання школярам культури спілкування, яка виявляється не лише в доречному використанні формул мовленнєвого етикету, а й в умінні уважно слухати співрозмовника, призупиняти своє мовлення, щоб дати можливість висловитись іншому, погоджувати свої репліки з тим, що сказав співрозмовник, в умінні сказати йому добре слово, висловити критичне зауваження у такій формі, щоб нікого не образити .

Особливість роботи майбутнього педагога полягає в тому, що саме він відіграє вирішальну роль у формуванні з учня мовленнєвої особистості, саме він повинен забезпечити його мовну і мовленнєву компетенції, формувати в учнів культуру спілкування. Мовлення вчителя покликане виконувати інформативну функцію. Саме у результаті мовленнєвої діяльності вчителя в учня повинні розвинути культура мовлення, вміння будувати мовлення відповідно до ситуативних обставин чи соціальних умов. Основою чуття мови є добре розвинутий оцінний компонент, який учитель початкових класів повинен виробити насамперед у себе, а в подальшому – у своїх учнів.

Підготовка студентів до роботи з лексичними одиницями, зокрема

фразеологізмами, з метою формування культури спілкування молодших школярів є стрижнем усієї навчально-виховної роботи. Це виявляється у доборі навчально-мовленнєвого матеріалу, побудові висловлювань, способах презентації навчальної інформації для учнів, визначенні тих видів навчально-пізнавальної активності учнів, які забезпечують найбільш ефективне практикування в усіх видах мовленнєвої діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вашуленко М. С. Формування мовної особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-ри річного початкового навчання / М. С. Вашуленко // Початкова школа. – 2001. – № 1. – С. 11–15.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел. – К.-Ірпінь : Перун, 2001. – 1426 с.
3. Коломієць М. П. Фразеологічна синоніміка української мови : [навч. посібник] / М. П. Коломієць. – Д. : ДДУ, 1996. – 80 с.
4. Леонтьев А. А. Педагогическое общение / А. А. Леонтьев. – М. : Знание, 1979. – 48 с.
5. Макаренко А. С. Сочинения. Т. V.: Общие вопросы методики / А. С. Макаренко. – М. : АПН РСФСР, 1951. – 510 с.